

VỀ DI SẢN VĂN HÓA LIÊN QUAN ĐẾN THỜI LÝ, TRẦN Ở HUYỆN LỤC NGẠN

NGUYỄN HỮU TOÀN

TÓM TẮT

Lục Ngạn là một địa bàn quan trọng của Bắc Giang và vùng Đông Bắc của đất nước trong lịch sử, đặc biệt là ở thời Lý, Trần. Những di sản văn hóa liên quan đến hai triều đại này hiện còn ở Lục Ngạn là vô cùng đậm đặc, tiêu biểu là những di tích liên quan đến các tù trưởng - phò mã ở vùng Động Giáp, di tích về các vị tướng lĩnh, các trận chiến lớn trong cuộc kháng chiến chống Nguyên Mông, cùng nhiều lễ hội và sinh hoạt tín ngưỡng diễn ra tại các di tích, đặc biệt là lễ hội đền Từ Hà. Vì thế, việc bảo vệ và phát huy giá trị các di sản văn hóa này luôn cần được quan tâm và giải quyết có hiệu quả.

Từ khóa: Lục Ngạn; di sản văn hóa; Lý; Trần.

ABSTRACT

Luc Ngan is an important location of Bac Giang province and Northeast regions in history, especially in the Ly, Tran dynasties. The cultural heritage related to the two dynasties in Luc Ngan is extremely dense, typically relics related to the heads of tribes, princess husbands, relics of the generals, big battles in the war against the Mongol, and many festivals and religious activities take place in heritage sites, especially Tu Ha festival. Thus, the protection and promotion of the values of cultural heritage are always needed to be considered and resolved effectively.

Key words: Luc Ngan; Cultural Heritage; Ly dynasty; Tran dynasty.

1. Do vị thế địa - chính trị, quân sự đặc biệt của mình, mà Bắc Giang trở thành một trong những địa bàn quan trọng của đất nước trong lịch sử và hiện tại, đặc biệt là ở thời Lý, Trần. Theo đó, những di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần ở Bắc Giang vô cùng đậm đặc. Trong bối cảnh/góc nhìn ấy, Lục Ngạn lại chính là một trong những địa bàn trọng điểm của vùng đất Bắc Giang đương thời.

Những vấn đề lịch sử, văn hóa quan trọng thời Lý, Trần đã từng diễn ra và gắn bó chặt chẽ với Lục Ngạn, Bắc Giang là hết sức phong phú, đặc sắc, nhưng theo chúng tôi, trong mọi trường hợp, không thể không nhắc đến những vấn đề/sự kiện nổi bật sau đây:

- Các vị vua nhà Lý, với chính sách nhu viễn (mềm mỏng để ràng buộc các vùng biên viễn), đã gả nhiều công chúa cho các tù trưởng ở các vùng miền núi biên ải, để các tù trưởng trở thành phò mã của mình, theo đó, sẽ gắn bó máu thịt và hết lòng phụng sự triều đình. Dòng họ Giáp (sau đổi là họ Thân) ở Động Giáp (vùng Hữu Lũng - Lục Ngạn, địa bàn cơ bản thuộc đất Bắc Giang ngày nay) đã nổi

đời được làm phò mã của các vua Lý, với các tên tuổi nổi danh, như Giáp Thừa Quý, Thân Thiệu Thái, Thân Cảnh Phúc.

- Thời Lý cũng là thời kỳ diễn ra cuộc kháng chiến chống Tống vĩ đại của dân tộc, với trận quyết chiến chiến lược trên sông Như Nguyệt, mà địa bàn của cuộc kháng chiến ấy cơ bản cũng là vùng đất Bắc Giang hiện nay. Quân dân Bắc Giang đương thời, vừa tham gia cùng quân đội triều đình, vừa trực tiếp dưới sự lãnh đạo của các tù trưởng - phò mã, đã anh dũng chiến đấu, lập nhiều công lớn, cả khi quân giặc tràn sang, cả khi quân giặc thua chạy.

- Thời Trần gắn liền với những chiến công hiển hách trong ba lần đại thắng xâm lược Nguyên - Mông, trong đó, Lục Ngạn nói riêng, Bắc Giang nói chung, chính là một trong những địa bàn đặc biệt quan trọng gắn liền với các cuộc đại thắng lần thứ 2 (năm 1285) và lần thứ 3 (năm 1288), bởi nơi đây chính là địa bàn diễn ra cuộc đụng đầu quyết liệt giữa quân dân nhà Trần, dưới sự chỉ huy của Hưng Đạo Đại vương Trần Quốc Tuấn, với quân xâm lược,

khi đại quân bộ của chúng theo đường Xa Lý - Nội Bàng để tiến vào nước ta.

- Ở cả hai thời Lý, Trần, vì những lẽ trên, mà Lục Ngạn, Bắc Giang là địa bàn đương nhiên được các vua Lý, Trần hết sức quan tâm, thường xuyên lui tới, cho xây dựng nhiều công trình đền đài, chùa tháp...

Thực tế trên cắt nghĩa vì sao, cho đến ngày nay, dường như trên mỗi thước đất Bắc Giang, đặc biệt là ở vùng Lục Ngạn, đều đang lưu giữ và in dấu những di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần, với một mật độ đậm đặc, mang những giá trị đặc sắc.

2. Như đã trình bày, di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần ở huyện Lục Ngạn là hết sức phong phú và đặc sắc. Tuy nhiên, thật khó phân chia riêng rẽ giữa di sản văn hóa liên quan đến thời Lý với di sản văn hóa liên quan đến thời Trần, vì dù là di sản văn hóa vật thể hay di sản văn hóa phi vật thể, thì do việc kế tiếp sử dụng (đối với các di sản vật thể) và việc kế thừa, bổ sung cho thích ứng (đối với các di sản văn hóa phi vật thể), nên các di sản văn hóa của hai thời kỳ này, không chỉ ở huyện Lục Ngạn, luôn có sự tiếp nối, chồng lớp về mọi phương diện: hình thành, tồn tại và diễn triển. Do vậy, từ cái nhìn chung về di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần ở huyện Lục Ngạn, có thể nhắc đến những di sản văn hóa tiêu biểu sau đây:

Một là, về di sản văn hóa vật thể, có thể kể tới:

- Hệ thống di tích liên quan đến tiểu sử và hành trạng của các tù trưởng - phò mã ở vùng Động Giáp, tập trung là đền Từ Hà, nơi thờ tướng quân Vũ Thành, mà nhiều nhà nghiên cứu ở Bắc Giang đã xác minh được đó chính là phò mã - tướng quân Thân Cảnh Phúc. Cùng đó, là hệ thống các đền thờ Vũ Thành dọc theo sông Lục Nam (tương truyền, có cả thảy 72 nơi thờ Vũ Thành).

- Hệ thống di tích là nơi thờ các vị tướng lĩnh tham gia cuộc kháng chiến chống Nguyên Mông đã hi sinh tại Lục Ngạn (Vi Hùng Thắng, Đỗ Hữu, Đỗ Vĩ).

- Di tích các đèo ải, chiến trường, nơi diễn ra các trận chiến lớn trong cuộc kháng chiến chống Nguyên Mông (ải Xa Lý, ải Nội Bàng), cùng các điểm di tích khác liên quan tới cuộc kháng chiến này.

- Các di tích khảo cổ học lịch sử phản ánh về thời Lý, Trần, đặc biệt là di tích ở khu vực đền Cầu Từ (xã Phượng Sơn), với những phát hiện quan trọng, được các nhà khảo cổ ví như khu vực Hoàng thành Thăng Long...

Hai là, về di sản văn hóa phi vật thể, có thể kể tới như:

- Các lễ hội và những sinh hoạt tín ngưỡng khác diễn ra tại các di tích kể trên, trong đó đặc biệt là lễ hội đền Từ Hà.

- Hệ thống ngữ văn dân gian (truyện thuyết, ca dao, dân ca, phương ngữ...) và các phong tục, tập quán hiện được bảo lưu tại các làng bản ở Lục Ngạn phản ánh về các địa danh, nhân vật, sự kiện lịch sử thời Lý, Trần.

3. Trong thời gian qua, những di sản văn hóa kể trên, cùng nhiều di sản văn hóa khác ở Lục Ngạn nói riêng, Bắc Giang nói chung, đã nhận được sự quan tâm của các cấp, các ngành, của nhân dân các địa phương trong quá trình tổ chức hoạt động bảo vệ và phát huy giá trị. Tuy vậy, theo chúng tôi, quanh vấn đề thực trạng và định hướng bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hóa thời Lý, Trần ở Lục Ngạn, có một số "câu chuyện" rất cần được quan tâm.

3.1. Cần tập trung tổ chức khảo sát, nghiên cứu cơ bản và toàn diện nhằm làm sáng tỏ nhiều vấn đề lịch sử, văn hóa, cơ sở của việc nhận chân giá trị các di sản văn hóa ở Lục Ngạn:

- Tổ chức khảo sát nghiên cứu về vùng Động Giáp và dòng họ Giáp/Thân ở đây. Thực tế là, một mặt do sử sách ghi chép về vấn đề này rất ít ỏi, mặt khác, việc khảo sát, nghiên cứu (về vấn đề này) tuy đã có một thành tựu đáng ghi nhận, đặc biệt là kết quả nghiên cứu, xác định tù trưởng/phò mã Thân Cảnh Phúc chính là nhân vật Vũ Thành của truyền thuyết vẫn lưu truyền ở đây, nhưng về cơ bản, hiểu biết của chúng ta về vùng Động Giáp và dòng họ Giáp/Thân thời Lý, Trần vẫn còn rất hạn hẹp. Ngay như những kết quả nghiên cứu, vẫn được coi như phát hiện mới về Thân Cảnh Phúc, thì vẫn còn đó nhiều câu hỏi về mối quan hệ giữa Thân Cảnh Phúc và Vũ Thành cần có lời giải đáp thỏa đáng: lý do và quá trình truyền thuyết hóa một nhân vật lịch sử, để từ Thân Cảnh Phúc - nhân vật lịch sử gắn với thời Lý và cuộc kháng chiến chống Tống, "trở thành" nhân vật Vũ Thành của truyền thuyết, gắn với cuộc kháng chiến chống Nguyên Mông thời Trần? Tương tự, là câu hỏi về mối quan hệ giữa Thân Thiệu Thái và Vũ Tĩnh? Rồi câu hỏi/việc giải mã hiện tượng thờ Thân Cảnh Phúc/Vũ Thành ở nhiều địa phương dọc theo sông Lục Nam?... Rõ ràng là, chừng nào những vấn đề này còn chưa được làm sáng tỏ, chúng ta sẽ rất khó nhận chân giá trị các di sản văn hóa liên quan đến Động Giáp và dòng họ Giáp/Thân trong lịch sử, cơ sở để đề xuất giải pháp bảo vệ và phát huy giá trị những di sản văn hóa đó.

- Tổ chức khảo sát, nghiên cứu nhằm làm sáng tỏ diễn tiến của cuộc kháng chiến chống Tống (thời Lý), đặc biệt là hai cuộc kháng chiến chống Nguyên Mông (lần thứ hai và lần thứ ba) dưới thời Trần. Trong cuộc kháng chiến chống Tống, quân dân Lục Ngạn - Bắc Giang đã hoàn thành xuất sắc các nhiệm vụ: đánh chặn giặc khi chúng tiến xuống Như Nguyệt, quấy rối sau lưng địch khi chúng đã vượt qua đất này, tiêu diệt tàn quân địch trên đường rút chạy về nước (sau khi thảm bại tại trận quyết chiến chiến lược trên sông Như Nguyệt). Trong hai cuộc kháng chiến chống Nguyên Mông, do vị thế của mình, Lục Ngạn - Bắc Giang đã trở thành địa bàn diễn ra cuộc đối đầu lịch sử giữa quân đội nhà Trần với giặc Nguyên Mông và bọn Việt gian khi chúng chọn tuyến Xa Lý - Nội Bàng làm đường tiến quân bộ binh quan trọng nhất. Những địa danh Xa Lý, Nội Bàng, Biển Động, Đèo Ái,... cùng những tên tuổi Vi Hùng Thắng, Đỗ Hữu, Đỗ Vĩ đã đi vào lịch sử và sống mãi trong lòng người Bắc Giang. Nhưng dường như, do việc đầu tư khảo sát, nghiên cứu chưa nhiều, chưa tập trung, nên đến nay, kết quả nghiên cứu về những sự kiện, những địa danh, những tên tuổi ấy vẫn dừng lại ở những nét phác họa. Ngay đến những tên tuổi nêu trên, dù bao đời nay vẫn được tôn thờ ở nhiều địa phương và vẫn hiển nhiên được trình bày trong một số sách vở đã công bố như những nhân vật lịch sử thực sự, thì ngay bản thân chúng tôi, cùng nhiều đồng nghiệp, vẫn còn hết sức băn khoăn về tính xác thực - Về vấn đề này, theo chúng tôi, rất cần "tiếp bước" những kết quả đã đạt được khi tìm hiểu về nhân vật Thân Cảnh Phúc/Vũ Thành. Xin được nhắc lại, rõ ràng là, chừng nào những vấn đề này còn chưa được làm sáng tỏ, chúng ta sẽ rất khó nhận chân giá trị của các di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần trên đất Lục Ngạn, cơ sở để đề xuất giải pháp bảo vệ và phát huy giá trị những di sản văn hóa đó.

3.2. Trên cơ sở những kết quả khảo sát, nghiên cứu đó, cần tổ chức lập hồ sơ xếp hạng quốc gia đối với các di tích liên quan đến thời Lý, Trần trên đất Lục Ngạn. Nhìn lại, không khỏi giật mình vì đến nay, trên đất này, chúng ta mới xếp hạng di tích quốc gia cho độc nhất di tích đền Từ Hả, còn lại là một số di tích cấp tỉnh (đình, đền, chùa ở xã Phượng Sơn, đền Cầu Từ, đền Quan Quận, chùa Am Vãi, đình, chùa Nội Bàng...). Chúng tôi nghĩ rằng, dù những

dấu tích vật chất mang niên đại Lý, Trần đã không còn hoặc chưa được phát hiện nhiều tại các địa danh gắn với những sự kiện lịch sử lớn của hai thời kỳ này, nhưng một khi những vấn đề lịch sử được nghiên cứu sáng tỏ, thì các địa danh ấy chắc chắn được ghi danh là những di tích lịch sử quốc gia, với tư cách/tiêu chí đảm bảo là những địa điểm lịch sử. Do vậy, chúng tôi coi việc khẩn trương tổ chức nghiên cứu, lập hồ sơ xếp hạng để bảo vệ và phát huy lâu dài giá trị của những di tích ấy, là một trong những nhiệm vụ cấp thiết.

3.3. Chắc chắn là còn rất nhiều việc cần làm cho mục tiêu bảo vệ và phát huy giá trị các di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần trên đất Lục Ngạn, nhưng khởi sự lúc này, hẳn có mấy câu chuyện vừa được đề xuất. Dĩ nhiên, đây là những công việc mà việc giải quyết không dễ dàng, vì đâu đợi đến chúng tôi, nhiều người hẳn cũng đã thấy từ lâu, và rất tâm huyết, nhưng vẫn chưa có điều kiện, cơ hội để hiện thực hóa mong mỏi của mình.

Gần đây, tôi được một người bạn ở Hà Tĩnh, một người chuyên làm du lịch, kể cho nghe câu chuyện, rằng trong lần tiếp đón một đoàn khách du lịch nước ngoài chưa xa, sau khi được anh đưa đi tham quan và dẫn sự hứng khởi của mình cho việc giới thiệu vẻ đẹp và sức hấp dẫn của bãi biển Thiên Cầm quê anh, thì vị phụ trách đoàn du khách đã phát biểu lời cảm nghĩ khiến anh, từ đó, cứ ngẫm ngợi mãi mà vẫn chưa được tường minh: Tôi đảm bảo rằng, bãi biển ở đất nước chúng tôi, về phong cảnh, về môi trường... hẳn cũng không thua kém bãi biển của các bạn. Một trong những sức hấp dẫn khiến chúng tôi đến nơi đây là, chúng tôi hy vọng, qua đó, tìm được lời giải và phần nào được trải nghiệm thực tế, tại sao dân tộc/đất nước các bạn, trong mấy nghìn năm lịch sử dày dặn, đã có sức mạnh lạ kỳ để chiến thắng hàng loạt đế quốc xâm lược rất hùng mạnh trên thế giới. Tôi hy vọng trong lần trở lại, bạn bố trí cho chúng tôi theo hành trình ấy.

Chúng tôi kể lại chuyện này để mong được chia sẻ với những ai cùng quan tâm tới việc hoạch định một kế hoạch ngắn hạn và dài hạn cho việc thực thi nhiệm vụ bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hóa liên quan đến thời Lý, Trần ở Lục Ngạn nói riêng, cho hành trình bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hóa Bắc Giang nói chung./.

N.H.T

(Ngày nhận bài: 11/12/2016; ngày phản biện đánh giá: 29/12/2016; ngày duyệt đăng bài: 04/01/2017).